

Конференција

СОЦИЈАЛИСТИЧКО ПРАВО У ЈУГОСЛАВИЈИ 1945–1990

29. и 30. новембар и 1. децембар 2023. године

Правни факултет Универзитета у Београду,
конференцијска сала

ПРОГРАМ

Први дан (29. новембар 2023)

9:00 – 9:45	РЕГИСТРАЦИЈА УЧЕСНИКА
9:45 – 10:00	ОТВАРАЊЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ
	<ul style="list-style-type: none">◆ Зоран С. Мирковић, декан Правног факултета и копредседавајући Организационог одбора◆ Дејан Поповић, копредседавајући Организационог одбора
10:00 – 12:00	Прво заседање: УВОДНЕ ТЕМЕ (председава Борис Беговић)
	<ul style="list-style-type: none">◆ Љубодраг Димић, О историјском контексту настанка социјалистичке Југославије◆ Слободан Самарџић, Идеолошке основе уставноправног поретка: марксизам-лењинизам и самоуправни социјализам◆ Драгољуб Поповић, Место југословенског социјалистичког права у упоредном праву
	Расправа

	Друго заседање: ПРАВНОТЕОРИЈСКЕ ТЕМЕ (председава Борис Беговић)
12:00 – 13:30	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Милош Здравковић, Правна култура социјалистичке Југославије ◆ Марко Божић, Маркс за катедром: образовање правника у социјалистичкој Југославији, случај београдског Правног факултета
	Расправа
13:30 – 14:30	Пауза за ручак у Наставничком клубу
	Треће заседање: УСТАВНОПРАВНЕ И СРОДНЕ ТЕМЕ (председава Дејан Поповић)
14:30 – 16:30	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Зоран С. Мирковић, Нулта тачка социјалистичког права: поништавање затченог правног поретка ◆ Танасије Маринковић, Уставни идентитет социјалистичке Југославије ◆ Владан Петров, Уставне основе политичког система социјалистичке Југославије
	Расправа
	Четврто заседање: ПРОЦЕСНОПРАВНЕ И КРИВИЧНОПРАВНЕ ТЕМЕ (председава Зоран С. Мирковић)
16:30 – 18:30	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Весна Ракић Водинелић, Грађанско процесно право у југословенском социјализму ◆ Милан Шкулић, Кривично материјално право социјалистичке Југославије ◆ Вања Бајовић, Основне карактеристике кривичног поступка социјалистичке Југославије
	Расправа
	Крај првог дана

Други дан (30. новембар 2023)

	Пето заседање: УПРАВНОПРАВНЕ И СРОДНЕ ТЕМЕ (председава Дејан Поповић)
10:00 – 12:30	<ul style="list-style-type: none">◆ Вук Цуцић, Управно право у социјалистичкој Југославији: постојана клисурина или ломљиви дуб◆ Борис Беговић, Правно уређење послова државне безбедности социјалистичке Југославије◆ Марио Рељановић, Правно уређење оружаних снага социјалистичке Југославије◆ Далибор Ђукић, Правни положај верских заједница у социјалистичкој Југославији
	Расправа
12:30 – 13:30	Пауза за ручак у Наставничком клубу
13:30 – 16:00	Шесто заседање: ГРАЂАНСКОПРАВНЕ ТЕМЕ (председава Зоран С. Мирковић)
	<ul style="list-style-type: none">◆ Драгор Хибер, Концепција својине и других стварних права у социјалистичкој Југославији◆ Нина Кршљанин, Књига по књига, мозаик: регистрација имовине у социјалистичкој Југославији◆ Михајло Цветковић, Социјалистичко облигационо право◆ Марија Драшкић, Породично право у социјализму: поглед из данашње перспективе људских права
	Расправа

16:00 – 18:00	Седмо заседање: ГРАЂАНСКОПРАВНЕ И ПОСЛОВНОПРАВНЕ ТЕМЕ (председава Борис Беговић)
	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Слободан Марковић, Право интелектуалне својине у социјалистичкој Југославији ◆ Татјана Јевремовић Петровић, Привредне организације у социјалистичкој Југославији ◆ Владимир Павић, Међународно приватно право и арбитража у социјалистичкој Југославији
	Расправа
	Крај другог дана

Трећи дан (1. децембар 2023)

10:00 – 11:30	Осмо заседање: РАДНОПРАВНЕ И СРОДНЕ ТЕМЕ (председава Зоран С. Мирковић)
	<ul style="list-style-type: none">◆ Љубинка Ковачевић, Радно право у социјалистичкој Југославији◆ Гордана Матковић, Правно уређење социјалне заштите у социјалистичкој Југославији
	Расправа
11:30 – 14:00	Девето заседање: ПРАВНОЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ (председава Борис Беговић)
	<ul style="list-style-type: none">◆ Никола Илић, Привреда социјалистичке Југославије: правни оквир и алокација ресурса◆ Саша Илић, Правне основе деловања централне банке, монетарне политике и пословања финансијског сектора у социјалистичкој Југославији◆ Гордана Илић Попов, Правно уређење приходне стране јавних финансија у социјалистичкој Југославији◆ Дејан Поповић, Буџетско право и његова фрагментација у социјалистичкој Југославији
	Расправа
14:00 – 14:15	ЗАТВАРАЊЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

ЗБОГ ЧЕГА О СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПРАВУ

„Шта је дуг? Кад постоји дуг? ... И шта значи вратити дуг?“

Драган Стојановић, *Разговор са јавором*

Конференција „Социјалистичко право у Југославији 1945–1990“ посвећена је свеобухватном и непристрасном преиспитивању правног поретка који је некада постојао. Оправдано је поставити питање: чему такво истраживање? Због чега се, данас, када социјалистичко право припада (додуше, не толико давној) прошлости, њиме уопште треба бавити? Зар не треба да се окренемо данашњици и будућности?

Можда ћемо, ипак, боље разумети правну данашњицу коју проживљавамо и будућност која долази уколико хладно сагледамо и трезвено преиспитамо прошлост, у којој је у једном тренутку, револуционарном вољом, прекинут континуитет развоја права на просторима некадашње Југославије. Убрзо је започео и унапредовао покушај стварања у великој мери аутохтоног права, да би се тај подухват урушио у исто онолико кратком историјском времену у каквом се, уз велики прасак, одиграо његов почетак. Разумевање не само свих заблуда социјалистичког права већ сагледавање њихових узрока и уживљавање у улогу оних који су то право стварали, не може да шкоди у данашње доба и савременим покушајима обликовања права које би требало да буде у складу и са нашим (глобализованим) окружењем и са специфичностима нашег поднебља.

Поред инструменталне вредности коју овакво преиспитивање прошлости доноси, сматрамо да организовање конференције „Социјалистичко право у Југославији 1945–1990“, научног скупа о правном поретку који нас је задесио, представља и покушај враћања дуга. Први је дуг данашње генерације према онима који су у доба социјализма осмишљавали, формулисали, објашњавали и примењивали тадашње право, које је у неким областима донело чак и напредак. Нарочито дугујемо онима који су у то доба ‘тријумфа идеје над разумом’ покушали да, корачајући углавном у смеру супротном од бујице, у социјалистичко право унесу нешто разборитости или задрже зрнца такве разборитости из поретка који су револуционарни укинули. Та врлина не треба да се заборави.

Други је дуг који овом конференцијом новим генерацијама, онама који социјализам нису упознале, треба да вратимо ми који смо у њему одрасли. Ми који смо у социјализму завршили гимназије и факултете, почели да градимо своје животе, запослили се. Ми који смо живели свакодневницу социјализма, у доба када се директан пренос партијског конгреса одвијао на оба програма једине телевизије, који смо осетили, желели то или не, нису нас питали, дух тог доба и помно слушали шум тог времена. Наш дуг је да смирено, хладно и вредносно неутрално, без емоција, без паушалних осуда, покушамо да објаснимо то време – време поприличних нада, понеког успеха и многих заблуда. А разбијање заблуда може бити успешно само уколико се разумеју мотиви, понекад чак и племенити, оних који су те заблуде стварали и баштинили. Нико није у бољем положају да то учини од генерације која је доба социјализма доживела, која је разумела шум тог времена, а она полако напушта сцену, па је људски ред да, док још увек може да држи перо, врати тај свој дуг.

Решени да вратимо оба та дуга, одлучили смо се да покренемо организовање конференције „Социјалистичко право у Југославији 1945–1990“. Колико ће њени учесници бити успешни у враћању дуга, хоће ли га вратити у потпуности, академска и друга заинтересована јавност сама ће проценити после овог научног скупа и након објављивања зборника радова са њега, недуго после саме конференције.

Представа може да почне.

Копредседавајући
Организационог одбора
Дејан Поповић
Борис Беговић
Зоран С. Мирковић

АУТОРИ

- Бојана Арсенијевић, асистент Правног факултета Универзитета у Нишу
- Др Вања Бајовић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Борис Беговић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији
- Др Марко Божић, ванредни професор Правног факултета Универзитета Унион
- Академик Љубодраг Димић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, у пензији
- Др Марија Драшкић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији, некадашњи судија Уставног суда Републике Србије
- Др Далибор Ђукић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Милош Живковић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Милош Здравковић, доцент Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Гордана Илић Попов, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Никола Илић, доцент Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Саша Илић, научни сарадник Народне банке Србије
- Др Татјана Јевремовић Петровић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Љубинка Ковачевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Нина Кршљанин, доцент Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Танасије Маринковић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

- Др Слободан Марковић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Гордана Матковић, редовни професор Факултета за економију, финансије и администрацију – ФЕФА Универзитета Метрополитан
- Др Зоран С. Мирковић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Алекса Николић, асистент Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Владимир Павић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Владан Петров, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, судија Уставног суда Републике Србије
- Др Дејан Поповић, професор емеритус Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Драгољуб Поповић, редовни професор Правног факултета Универзитета Унион, у пензији, некадашњи судија Европског суда за људска права
- Др Весна Ракић Водинелић, редовни професор Правног факултета Универзитета Унион, у пензији
- Др Марио Рељановић, научни сарадник Института за упоредно право
- Др Слободан Самарџић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду
- Др Катарина Станић, редовна професорка Факултета за економију, финансије и администрацију – ФЕФА Универзитета Метрополитан
- Др Тијана Угарковић, шеф правне службе Медицинског факултета Универзитета у Београду
- Др Драгор Хибер, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији
- Др Михајло Цветковић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
- Др Вук Цуцић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- Др Милан Шкулић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, судија Уставног суда Републике Србије

САЖЕЦИ

О ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ НАСТАНКА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Југословенска држава, формирана 1945. године, обликована је у духу идеја „партизанског југословенства“, оптерећеног догматским и класним погледима на државу. Комунисти су заговарали равноправност народа, али и исказивали посебну строгост према српском народу. За разлику од грађанских политичара, веровали су да се нова Југославија може изградити једино као „федерација равнотеже“. АВНОЈ се определио за признање пет конститутивних народа и шест федералних јединица, али није решио питање унутрашњег уређења федерације и разграничење федералних јединица. Посебним резолуцијама које је изгласало Треће заседање АВНОЈ-а (7–26. август) у основним цртама довршена је изградња Југославије на принципима „постављеним“ 29. новембра 1943. Тада је још једном потврђено да у унутрашњем уређењу између Краљевине Југославије и нове државе нема „никаквог континуитета“. Нешто касније, у декларацији о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије од 29. новембра 1945, истакнута је одлучна решеност да „унутрашњи поредак“ буде и формалноправно измењен. Нова држава дефинисана је као „савезна народна држава републиканског облика“ чиме је укинута монархија, а краљ Петар II и цела династија Карађорђевић лишени су свих права. Проглашење републике суштински је значило потпуно ликвидирање уставног континуитета који је, када је у питању КПЈ и партизански покрет, у периоду 1943–1945. одржаван из формалних, спољнополитичких разлога. У наредним годинама (1945—1956) територијални оквир федералних јединица био је утврђен по различитим мерилима (историјским, етничким, географским, економским). Свесно инсистирајући на унутрашњем дисконтинуитету нове Југославије у односу на Краљевину Југославију, комунисти су „равнотежу“ федерације засновали на ћутању о геноциду и наметању хипотеке о „великосрпском хегемонизму“.

Кључне речи: Југославија. – АВНОЈ. – Монархија. – Република. – Федерација.

ИДЕОЛОШКЕ ОСНОВЕ УСТАВНОПРАВНОГ ПОРЕТКА: МАРКСИЗАМ-ЛЕЊИНИЗАМ И САМОУПРАВНИ СОЦИЈАЛИЗАМ

Идеологија се у раду узима као облик друштвене свести, посебно као политичка идеологија. Иако се политичке идеологије модерног доба ослањају на одговарајуће теоријске поставке, њихов циљ није долажење до научне истине, већ коришћење одређених идеја у сврху практиковања политичке моћи. Уставноправни поредак друге Југославије довршен уставом од 1974, био је изузетно прожет социјалистичком идеологијом претежно марксистичког типа. Сав политички живот био је правно-нормативно уобличен концептуалним склопом идеологије самоуправљања за разлику од тзв. државног социјализма. Стога је задатак рада да реконструише владајући идеолошки језик и укаже на трошне темеље поретка као узрок његове пропасти. Идеја самоуправљања није баштинила ни Маркове ретке прилоге о тзв. прелазном периоду нити државно искуство прве земље социјализма. У чисто идејном смислу, југословенско самоуправљање ослањало се на политичку праксу и пратећу теорију европских социјалистичких револуција од 1917. до 1921. године. После раскида са Информбироом (1948) и кратког периода идејног вакуума, из поменуте револуционарне праксе постепено су преузимани концепти, институти и институције који су бивали интегрисани у уставни поредак. Основни идејни узор били су: самоодређење човека и друштва, производна основа друштва као његова политичка јединица, пролетаријат, друштвена својина и процес социјализације, непосредна демократија, раднички савет и друштвено самоуправљање, функционална и територијална федерација. Ови историјски узор били су допуњени домаћим концептима: сувереност нација као етничких идентитета и општа усмеравајућа улога авангардне (монополске) партије. У раду се реконструкција ових идејно-идеолошких обележја уставног поретка обавља на нивоу његових начела, институција и начина функционисања.

Кључне речи: *Идеологија. – Самоуправљање. – Уставни поредак. – Нација. – Партија.*

МЕСТО ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРАВА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Социјалистичко право је у Југославији прошло кроз две развојне фазе. У првој, краткотрајној, представљало је право тзв. народне демократије; у другој, знатно дужој, могло би се означити као самоуправно социјалистичко право. Упоредноправно разматрање о југословенском социјалистичком праву поставља два питања: да ли је то право током обе фазе развитка припадало социјалистичкој правној породици? И да ли је у оквиру породице којој је припадало познавало специфичности, које би му донеле посебан положај? Самоуправно социјалистичко право развило је две кључне установе – самоуправљање и друштвену својину. Услед неразвијености правничког метода и бекства од егзегезе, условљеног карактером политичког режима, те две установе су остале без правничке дефиниције. Иако су биле повезане, њихова улога и домашај су се разликовали. Самоуправно социјалистичко право било је идеолошки утемељено у марксизму. Оно је развило висок степен језичке оригиналности, која никако није за похвалу. Називи правних појмова су често били рогобатни, а правничко изражавање компликовано. Језички израз је служио прикривању ауторитарне суштине режима. Најзад, мада не и на последњем месту, упркос ауторитарности југословенског друштвеног система, степен репресије био је у самоуправном социјалистичком праву приметно нижи од оног у другим социјалистичким државама. Анализа правних усанова и њихових особина, као и начина функционисања социјалистичког права у Југославији нуди одговор на напред постављена питања. Југословенско право је, како у доба народне демократије, тако и самоуправног система, припадало социјалистичкој правној породици. У оквиру те породице оно је током друге фазе развитка, услед специфичности појединих правних усанова, заузимало особено место.

Кључне речи: *Право. – Социјализам. – Самоуправљање. – Друштвена својина. – Југославија.*

ПРАВНА КУЛТУРА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Степен развика правне културе одређен је, шире посматрано, нивоом политичке културе једног народа. Политички културни модел је и сам део националног културног обрасца, који представља скуп општеприхваћених и практикованих друштвених вредности. Национални културни образац формирају различити фактори: историјски развој једног народа, религијски утицаји, геополитички односи, привредни развика, општи ниво образовања, устаљене традиције, географски и климатски услови. Сви ови и бројни други фактори, кроз своје дуготрајно деловање обликују свест једне нације, односно њен културни модел. Велика већина појединаца који чине један народ следи прихваћене вредности и према њима се управља, док скуп тих вредности представља културни модел, као устаљену друштвену парадигму. Историјска анализа и анализа основних правних докумената из периода обе Југославије, показује да се таква парадигма обликује у веома дугом временском периоду и да је њена брза и коренита промена немогућа. Без обзира на обим извршене трансформације у политичкој и економској сфери након завршетка Другог светског рата (промена облика владавине, политичког режима, државне организације и државне власти, али и темељна промена економских и својинских односа), устаљени културни обрасци су, у основи, преживели. Изостанак гарантовања и делотворне заштите индивидуалних вредности (личне и професионалне слободе, политичких права, приватности, својине итд.) у односу на колективне (попут реда, мира и безбедности), постојање политичког монизма насупрот плурализму, подређени положај судске власти у односу на друге две, недостатак организационе и персоналне независности судства, али и схватање самих судија о својој функцији у оквиру државно-правног система, откривају степен правне културе југословенског социјалистичког друштва.

Кључне речи: *Политичка култура. – Правна култура. – Југославија. – Подела власти. – Правосуђе.*

МАРКС ЗА КАТЕДРОМ: ОБРАЗОВАЊЕ ПРАВНИКА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ, СЛУЧАЈ БЕОГРАДСКОГ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА

Рад има за задатак да опише образовања правника у социјалистичкој Југославији на примеру Правног факултета у Београду, с посебним освртом на место и улогу марксистичке доктрине у извођењу наставе на предметима са основних студија права у периоду између 1945. и 1991. Методолошки, рад се ослања на два истраживачка поступка и два извора грађе. Први, синхронијски приступ користи се анализом уџбеника и других наставних материјала коришћених у настави на београдском Правном факултету и на другим правним факултетима у Југославији током истраживаног периода. Ова анализа се предузима с двојаким циљем: да се уоче основне тенденције у усвајању и истрајавању (или пак дистанцирању, па и одбацавању) марксистичких теза у релевантним дидактичким материјалима *по предметима*, односно да се подвуку разлике и повуку паралеле *по правним субкултурама* унутар (не)јединственог југословенског правног подручја, а пре свега по линији раздвајања исток-запад, с обзиром на две доминантне, правне традиције и школе, београдску и загребачку, и зоне њиховог утицаја. Други, дијахронијски приступ у свом фокусу има четири деценије дугу еволуцију курикулума на београдском правном факултету и ослања се на доступну архивску грађу, а пре свега на консекутивне наставне планове и програме ове високошколске установе усвајане у социјалистичком периоду. Намера је да се анализом тих докумената утврди тачна периодизација и места продора марксистичког учења у ткиво наставних садржаја како би се проверила нека општа места у вези са интерпретацијом истраживаног феномена. Циљ истраживања је да се установе ужи политички узроци и шири друштвени контекст раних седамдесетих година двадесетог века као преломних за афирмацију марксистичког правног образовања у Југославији уопште, и на правним факултетима посебно.

Кључне речи: *Марксизам. – Правно образовање. – Правни факултет у Београду. – Наставни материјали. – Наставни планови и програми.*

НУЛТА ТАЧКА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРАВА: ПОНИШТАВАЊЕ ЗАТЕЧЕНОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Истраживање се у првом делу бави историјом настанка идеје о неважности правних прописа који су важили на територији Краљевине Југославије до 6. априла 1941. године – околностима у којима је настала та идеја, мотивима и њеним творцима. Такознаво ново право се стварало одлукама нових револуционарних власти. На Другом заседању АВНОЈ-а, одржаном у новембру 1943. године, донете су одлуке које су недвосмислено ставиле до знања да између старе и нове Југославије неће постојати унутрашњи правни континуитет. Међутим, у нормативном вакууму, народни судови и други органи, у недостатку одговарајућих прописа, наставили су да примењују одредбе старог југословенског права. Да би се овај проблем решио, 3. фебруара 1945. године донета је Одлука о укидању правних прописа донетих од стране окупатора, али и о укидању свих правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације. Коначно, 23. октобра 1946. године Народна скупштина ФНРЈ донела је Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације. Тиме је срушен цео правни поредак, а да нови није успостављен. Увиђајући све недостатке овог решења, законодавац је нашао излаз у томе да се на нерегулисане правне односе примењују правна правила из правних прописа које је претходно укинуо. Но, и ово решење је наишло на бројне проблеме и на разнолика отворена питања. Архивска грађа сведочи о томе како су на Закон реаговали судови и судска пракса. Истраживање обухвата и упоредни поглед на стање у новоствореним социјалистичким државама односно државама тзв. народне демократије: да ли се и у којој мери укидало старо право и уводило ново? Указује и на то како су се правни стручњаци изразили о Закону о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације.

Кључне речи: *Старо право. – Ново право. – Револуција. – Социјализам. – Југославија.*

УСТАВНИ ИДЕНТИТЕТ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Под уставним идентитетом се подразумева скуп фундаменталних одлука које утемељују и устројавају политички и друштвени систем једне државе. На првом месту, то је питање вредности које одређују дату политичку заједницу. Уставни идентитет, као нормативна и динамичка категорија, је оно по чему се та политичка заједница издваја у односу на друге себи сличне заједнице и оно по чему се она разликује од своје сопствене предуставне прошлости, као и од свога политичког идентитета, као фактичке појаве. Настала у Другом светском рату, из партизанског покрета предвођеног Комунистичком партијом, социјалистичка Југославија је вредносно почивала на марксистичко-лењинистичким идеолошким поставкама. Међутим, њен уставни идентитет је одражавао особености те Југославије у односу на њој претходећу Краљевину Југославију, али и друге државе социјалистичког блока, након сукоба Тита и Стаљина 1948. године, као и супротстављена схватања самог југословенског руководства о томе каква треба да буде та држава. У том смислу, уставни идентитет социјалистичке Југославије се може поделити на два периода, чију вододелницу чине Кардељеви уставни амандмани од 1971. године, којима је политички претходило уклањање Ранковића из партијског и државног врха на Брионском пленуму 1966. године. У првом периоду доминирала је парадигма „партизанског југословенства“, која се огледала у концепту централизоване социјалистичке федерације Југословена; док је у другом дошло до пражњења социјалистичке Југославије од не само централизујућих и федеративних елемената већ и њене југословенске супстанце, и претварања у „савез суверених социјалистичких република“. У овом чланку се анализирају историјски, спољно и унутрашњополитички фактори који су довели до поменутог обликовања уставног идентитета социјалистичке Југославије.

Кључне речи: *Уставни идентитет. – Социјалистичка Југославија. – Партизанско југословенство. – Савез суверених социјалистичких република.*

УСТАВНЕ ОСНОВЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Југославија је као држава, под различитим називима, уз покоји трагични ратни интермецо, опстала безмало једно столеће, готово пуних девет деценија (1918–2006) За то време је, попут алотропских модификација, мењала појавне облике – најпре је била монархија, а потом република, додуше у два облика – социјалистичком, који је трајао од 1944. до 1992. године и либерално-демократском, који је постојао од 1992. до 2006. године. Предмет овог рада је анализа уставних основа политичког система социјалистичке Југославије, оне државе која је номинално опстала све до настанка тзв. мале или Треће Југославије, априла 1992. године. С тим у вези, аутори најпре полазе од теоријског одређења појма политичког система да би потом анализирали најважније уставноправне аспекте политичког система социјалистичке Југославије – хоризонталну и вертикалну поделу власти. Конкретно, као основни предмет политичког система друге југословенске државе препозната су питања (организације) система власти и облика државног уређења. У наставку рада, аутори идентификују три кључна периода – „чина“ у развоју политичког система државе: 1) „самоспознају“, која траје од 1946. до 1953. године; 2) „самоуправљање“, период од 1953. до 1971. године и 3) „(само)уништење“, од 1971. године до распада социјалистичке Југославије и настанка Савезне републике Југославије 1992. године. Сваки од поменутих периода везује се за одређене уставноправне акте, али и носи одређене специфичности када је реч о квалитету и функционисању система власти и државног уређења, које нису увек и у свему произлазиле из формалних конституција. У оквиру закључних разматрања, аутори сумирају све ставове до којих су дошли приликом претходне анализе, дајући општу оцену о разлозима (не)успеха и (не)одрживости политичког система социјалистичке Југославије.

Кључне речи: *Политички систем. – Социјалистичка Југославија. – Самоуправљање. – Скупштински систем. – Федерализам. – Уставне промене.*

ГРАЂАНСКО ПРОЦЕСНО ПРАВО У ЈУГОСЛОВАНСКОМ СОЦИЈАЛИЗМУ

Као и за сва процесна права, за грађанско важи да законодавство има пресудну улогу за дух, интерпретацију, праксу и научну обраду дате дисциплине. Темељни законски акт у овој области био је и остао Закон о парничном поступку, а први је у социјалистичком раздобљу, усвојен 1957. године. Њему су претходили парцијални закони и уредбе. Закон из 1957. године био је у суштини реципирани југословенски Закон о грађанском поступку из 1929. године, а тај је почивао на аустријском узору на који је пресудан утицај имао Франц Клајн. Његове тада битне иновативне идеје биле су: активна улога суда у прикупљању и расветљавању процесног материјала, спречавање непотребног гомилања процесне грађе, свођење формализма на неопходну меру и убрзање поступка. За право Краљевине Југославије, а касније, социјалистичке земље, ово су биле битне новине. Управо због прихватања Клајновог модела и у социјализму су очувани класични обрасци грађанске процедуре, уз извесна значајна одступања, попут, на пример, замене улоге јавног морала при процени процесних радњи „моралом социјалистичког друштва“. Стога су грађанске процедуре у знатно мањој мери него супстанцијално право биле под утицајем идеологије или водеће улоге једине политичке партије. После раскида односа са СССР, а нарочито услед појачаног прилива западних кредита, тадашња социјалистичка предузећа развила су пословне односе, што је повећало значај привредних судова. Научна упоредноправна обрада, као и коментари закона ослањали су се више на средњоевропска процесноправна учења и праксе (немачко, аустријско и швајцарско право) него на права тадашњих социјалистичких држава. Изгледа да је најближа реалности теза о релативно благом идеолошком утицају и оцена да је грађанска процедура у социјализму служила решавању друштвено споредних сукоба и спорова.

Кључне речи: *Грађанско процесно право. – Социјализам. – Југославија. – Клајнов модел. – Идеолошки утицај.*

КРИВИЧНО МАТЕРИЈАЛНО ПРАВО СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Три су основна стадијума у развоју кривичног права социјалистичке Југославије. Први стадијум је непосредно постреволуционарно кривично право. Тада су посебно били значајни Закон о кривичним делима против народа и државе, као и Закон о врстама казни. Оба из 1945. Инкриминације које нису биле прописане у посебним законима, „живеле“ су, као и целокупни општи део кривичног права, на темељу Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године, који је омогућио примену правно-технички веома солидног Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. Непосредно постреволуционарно кривично право доживљава своју кулминацију доношењем 1947. Кривичног законика посвећеног само општем делу кривичног права. Израђен је по узору на совјетско кривично законодавство. Трајао је кратко, захваљујући изласку ФНРЈ из „совјетске орбите“. Други стадијум кривичног права социјалистичке Југославије започиње 1951. усвајањем Кривичног закона ФНРЈ. Изузимајући неке идеологијом инспирисане инкриминације, био је то модеран закон, израђен примарно по узору на швајцарско кривично право. Осавременењен је 1959. Трећи стадијум кривичног права социјалистичке Југославије наступа 1977. Обележен је изразитим (кон) федерализовањем југословенске социјалистичке државе, захваљујући Уставу из 1974. Поред КЗ СФРЈ, чије су норме регулисале скоро целокупан општи део кривичног права, као и мањи посебни део, постојало је шест републичких и два покрајинска кривична закона, који су садржавали већину инкриминација. Није било битних разлика између ових републичких/покрајинских кривичних закона. Кривично материјално право социјалистичке Југославије је у свом зениту било модерно право, знатно сличније тадашњим западноевропским кривичним законодавствима, него кривичном праву класичних реал-социјалистичких држава.

Кључне речи: *Кривично материјално право. – Југославија. – Социјализам. – Законодавство. – Историја.*

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Полазећи од тврдње да се по одредбама кривичног поступка мери демократичност једног друштва, а да је за оцену једне власти довољно испитати норме њеног законика о кривичном поступку, произилази да социјалистичка Југославија није била демократично, али је била безбедно друштво по већину грађана, осим по политичке неистомишљенике. Доминантно процесно начело утврђивања материјалне истине обликовало је читаву структуру кривичног поступка, а оно свој „негативан имиџ“ у великој мери дугује совјетској правној доктрини која га је тумачила у симбиози са концептом „социјалистичке правне свести“. Материјалној истини наша теорија, за разлику од совјетске, никада није негирала релативност и субјективизам, и ово начело је посматрано у кохезији са начелом слободног судијског уверења, што се може тумачити и „расколом“ Тита са Стаљином пре доношења Законика о кривичном поступку из 1953. године. У нашој теорији се инсистирало на доказима, односно доказно поткрепљеној истини, а не на истини коју намеће социјалистичка правна свест. Тако виђено начело истине је подразумевало активног судију који води истрагу и прикупља доказе, самостално одлучује који ће се докази извести на главном претресу и сам их изводи, независно од страначке иницијативе. Полазило се од тога да је вођење кривичног поступка у јавном интересу, односно да се ради о једном јавно-правном захтеву којим странке не могу располагати, па тако признање окривљеног и сагласност странака у погледу одређених чињеница није ослобађала суд дужности њиховог утврђивања. Анализа кривичног поступка социјалистичке Југославије показује да се процесне норме не могу посматрати изоловано од друштвено-политичког контекста, те да избор одређених процесних решења у великој мери осликава избор прихваћене политичке идеологије.

Кључне речи: *Југославија. – Социјализам. – Кривични поступак. – Процесни субјекти. – Материјална истина.*

УПРАВНО ПРАВО У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ: ПОСТОЈАНА КЛИСУРИНА ИЛИ ЛОМЉИВИ ДУБ?

Крајем XIX века, Алексис де Токвил износи тврдњу да промена устава не носи са собом промену система управе, да је управа способна да преживи измену политичког система и да настави попут „тела које хода пошто му је глава скинута“. Почетком XX века, Ото Мајер исто уобличава тезом да „Устав пролази, а Управно право остаје“. Теза о политичкој неутралности или идеолошкој отпорности управног права накнадно је критикована. Аутор ће, упркос критикама, проверити да ли наведена теза, ипак, носи зрнце истине у себи. У том смислу ће и полазна хипотеза рада бити да су барем одређени делови Управног права били идеолошки резистентни, те да током трајања социјалистичке Југославије у својој суштини нису измењени и да прелазак из капиталистичког у социјалистичко уређење и обратно на њих није битно утицао. У том смислу се алудира на речи химне СФРЈ, те се поставља питање који су делови Управног права остали „постојани кано клисурина“, а који делови су „дуб [који] се лама“. Аутор ће одвојено тестирати хипотезу у односу на правно уређење организације управе, управног поступка и управног спора (управно-судског поступка). Биће разматрана не само разлика између ових делова Управног права у Краљевини Југославији и социјалистичкој Југославији, већ и током самог трајања социјалистичке Југославије. У ту сврху за миљоказе ће бити узета најважнија политичка и правна дешавања. Политичка обухватају напуштање совјетске зоне утицаја након доношења Резолуције Информбироа, стварање сопственог облика социјализма кроз увођење самоуправљања, као и „федерирање федерације“ амандманима на Устав из 1971. и Уставом из 1974. године. Кључну правну разделницу представља послератно доношење Закона о управним споровима (1952) и Закона о општем управном поступку (1956), након чега предратни прописи више нису примењивани.

Кључне речи: *Управно право. – Управни поступак. – Управни спор. – Организација управе. – Идеолошка неутралност права.*

ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ПОСЛОВА ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ: ИЗМЕЂУ ЛЕГАЛНОСТИ И ЛЕГИТИМНОСТИ

Прва хипотеза рада је да су послови државне безбедности социјалистичке Југославије уређени према узору службе безбедности прве земље социјализма, при чему је циљ био не само заштита безбедности државе у ужем смислу речи, него заштита поретка који се заснивао на монополу комунистичке партије на власт. Друга хипотеза, која се наслања на прву, јесте да су послови државне безбедности социјалистичке Југославије били недовољно законски регулисани и да је то било препуштено подзаконским прописима. Прву хипотезу потврђују историјске чињенице о начину распада једне и друге земље, и о улози тела задужених за државну безбедност у томе. Преглед закона и доступних подзаконских прописа показује да се први закони посвећени пословима државне безбедности доносе тек у другој половини 1966. године, после промене политичких прилика у погледу положаја тела задужених за државну безбедност. Тада се и успоставља законска основа за формалну екстерну контролу обављања послова државне безбедности. Ти закони, међутим, нису понудили прецизно дефинисана права и обавезе званичника задужених за послове државне безбедности, већ је то препуштено подзаконским прописима, који су по правилу били строго поверљиви, што потврђује другу хипотезу. Анализа доступних подзаконских прописа показала је да су права званичника који су бавили пословима државне безбедности била веома широко дефинисана, а њихове обавезе готово да уопште нису биле дефинисане, на пример према онима који су предмет поступања, али су веома јасно одређене према телу задуженом за послове државне безбедности. Анализа релевантних прописа показала је како је легитимност, схваћена као оправданост, у пословима државне безбедности социјалистичке Југославије била далеко изнад легалности, то јест усклађености обављања тих послова са правним прописима.

Кључне речи: *Југославија. – Државна безбедност. – Недовољна законска регулисаност. – Подзаконски прописи, права и обавезе.*

ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ОРУЖАНИХ СНАГА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Централни део оружаних снага социјалистичке Југославије чинила је Југословенска народна армија. Захваљујући нарочитом положају у правном систему, војна организација често је била карактерисана као „држава у држави“, односно као ентитет који поседује паралелне институције и механизме који га чине готово потпуно издвојеним из примене општег права. Кроз истраживање се сагледава уставноправни положај војске и његове компоненте које су поседовале значајан степен аутономије у односу на општи правни режим, као што су војно правосуђе, војна полиција, војни обавештајни систем, и слично. Коришћење доступних објективних аналитичких извора, као и нормативних извора социјалистичке Југославије, усмерено је пре свега на уочавање, дефинисање и критичко проматрање специфичности таквих решења. Из другог угла се истражује положај самих припадника војске. Истраживање је усмерено на постојање посебног система личних исправа, ограничење права на рад, ограничење кретања и одласка у иностранство, и слично. Такође, неизоставна компонента овог дела разматрања је остваривање социјалних права припадника војске, кроз паралелне војне фондове социјалног осигурања и војно здравство. Припадници војске уживали су одређена посебна права и обавезе, које су се понекад могле објаснити посебностима професије и задатака које су обављали, док су истовремено у одређеним сегментима социјалних права били фактички изједначени са осталим становништвом, иако су нека права остваривали на различит начин. Одређена пажња посвећена је и степену индоктринације, односу Комунистичке партије Југославије и политичких учења у свакодневном функционисању војске и њених припадника. Употребљени су историјскоправни и нормативни метод, уз консултовање одређене стручне литературе при рационалном критичком осврту на поједина питања.

Кључне речи: *Оружане снаге. – Правни статус припадника војске. – Војно правосуђе. – Социјална права припадника војске. – Југославија.*

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Након Другог светског рата, по угледу на остале комунистичке режиме, држава и црква у тадашњој Југославији су одвојени, док је агресивна секуларизација захватила све друштвене поре. Међутим, југословенски модел односа државе и верских организација разликовао се од комунистичких модела на истоку Европе. У раду ће тај модел бити детаљно анализиран из перспективе утицаја три фактора. Први фактор је време. Југословенски модел односа државе и религије временом је еволуирао: од отвореног и масовног прогона верника и верских службеника до отворене сарадње и потписивања докумената о уређивању права појединих верских организација. У раду ће бити тестирана теза да се југословенски модел временом све више удаљавао од модела потпуног ограничавања верске слободе ка моделу секуларне контроле верских организација и стриктне одвојености. Други фактор је територија. У теорији државно-црквеног права општеприхваћен је став да идентификација модела односа државе и верских заједница који се примењује у једној држави представља сложен задатак. То посебно важи за федерације у којима је неретко питање регулисања верских слобода пренето на ниво федералних јединица. У раду ће бити проверено у којој мери се разликовала примена југословенског модела у различитим федералним јединицама, да ли се таква пракса рефлектовала на нормативном плану и који су били њени узроци и последице. Коначно, трећи фактор су субјекти верске слободе. Иако би за моделе одвојености државе и цркве требало да важи правило да су све верске организације једнаке (тј. да су подједнако ирелевантне), показало се да у југословенском моделу то није био случај. Однос државе према свим верским организацијама није био идентичан и у раду ће бити проверено како су такве ситуације регулисане и који разлози су стајали иза такве праксе.

Кључне речи: *Верске заједнице. – Слобода вероисповести. – Одвојеност државе и цркве. – Комунизам. – Југославија.*

КОНЦЕПЦИЈА СВОЈИНЕ И ДРУГИХ СТВАРНИХ ПРАВА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Социјалистичко право најзначајније је утицало на својину. Промена својинског режима била је централна за нови систем. Изградња новог својинског режима започела је разградњом старог, заснованог на приватној својини. То се одвијало у неколико паралелних процеса. Први је *деприватизација*, одузимање приватне својине. Одвијала се као *национализација*, прелазак у јавну својину свих добара исте врсте, *експропријација*, одузимање права својине на непокретности у јавном интересу, *конфискација*, одузимање имовине као главна или споредна кривичноправна санкција и *секвестар*, стављање под државну управу одређених ствари или имовинских целина, тако да власнику најчешће остаје само *nuda proprietas*. Друго, повезано, својина се није могла стећи на добрима одређене врсте (нпр. на грађевинском земљишту), или се могла стећи али у ограниченом обиму (својина на пољопривредном земљишту, становима, пословном простору). Треће, правно је обликована најпре државна, доцније друштвена својина, за поредак битна по врсти објеката и обиму, правно посебно заштићена. Њен развој је водио негирању класичних обележја права својине, до стварања тзв. „невласничког“ концепта друштвене својине. Повезано је правно обликовање права лица на објектима у друштвеној својини (право коришћења и располагања) и стварање нових, упоредно непознатих парасвојинских права (нпр. станарско право) и односа између друштвене и класичне својине (нпр. напуштањем правила *superficies solo cedit*). У последњој деценији, друштвена својина је преобликована уношењем приватноправних елемената, кроз концепт тзв. „именоване“ друштвене својине, али и делимичном консолидацијом права својине доношењем Закона о основним својинско-правним односима 1980. године. Социјалистичко схватање права својине задржало се дуго, и транзиција није завршена до данас.

Кључне речи: *Деприватизација. – Ограничења приватне својине. – Друштвена својина. – Право коришћења.*

КЊИГА ПО КЊИГА, МОЗАИК: РЕГИСТРАЦИЈА НЕПОКРЕТНОСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Рад се бави регистрацијом непокретности у социјалистичкој Југославији, са фокусом на Србију, те потешкоћама које су поново (или: још увек?) постојале пред подухватом увођења земљишних књига. Биће подељен на пет целина. Прво, изложиће се прописи који су у овом периоду важили, како новодонети, тако и правна правила из предратних прописа коришћена на основу Закона о неважности правних прописа. Друго, биће приказан ток увођења земљишних књига на територијама где дотад нису постојале (са фокусом на Србију), те ће се препреке на које је овај подухват наишао упоредити са онима које су постојале у предратној Србији и првој Југославији. Треће, а комплементарно другом, биће приказан систем тапија и интабулационих (и заставних) књига, коришћен тамо где још нису уведене земљишне књиге. Четврто, приказаће се проблеми који су се јављали у пракси због постојања различитих и слабо компатибилних система евидентирања својине на непокретностима. У фокусу биће случајеви сукоба правних основа код вишеструке купопродаје исте непокретности, као и ставови врховних судова СФРЈ и република изнети у случајевима ове врсте. Коначно, пето, биће дат сумаран преглед главних теоријских ставова савремених аутора-цивилиста везаних за ову материју. Нарочито ће се издвојити питање начела земљишнокњижног права (где постоје осетне разлике у мишљењима међу ауторима), те појава растућег броја гласова који су се у својим текстовима залагали за замену постојећег система системом јединствене евиденције о непокретностима и о правима на њима. Овај последњи талас почео је да доноси плодове крајем постојања СФРЈ, а још више после њеног распада, те се његове последице осећају и данас. У закључку ће аутор покушати да оцени значај права овог периода за данашњи српски систем регистрације непокретности.

Кључне речи: *Регистрација непокретности. – Земљишне књиге. – Тапијски систем. – Катастар. – Јединствена евиденција непокретности.*

СОЦИЈАЛИСТИЧКО ОБЛИГАЦИОНО ПРАВО

Први период социјалистичког облигационог права обухвата послератне године до доношења Закона о облигационим односима 1978. године. Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације условно је допуштао предратне правне изворе. Коришћење различитих грађанских законика (АГЗ, СГЗ, ОИЗЦГ) на тлу савезне државе указује на изворну политичку неутралност облигационих односа. Међутим, удруживање рада, друштвена својина и „право располагања“ нужно су обликовали облигационе односе, поготову слободу уговарања. Други период, од 1978. до краха социјализма обележио је ЗОО, следећи Закон о удруженом раду. Заснивање облигација у складу са друштвеним плановима и самоуправним споразумима раздвојило је интерне од екстерних облигационих односа на слободном тржишту са иностранством. Начела ЗОО изражавају идеологију самоуправљања у условима социјалистичке производње и регулисаног промета, стављајући га у службу социјалистичког поретка. Та иста начела прва су 1993. обрисана из ЗОО – право располагања, друштвена средства и планирање, самоуправни споразуми, морал социјалистичког друштва. Ни наука облигационог права није остала имуна на политичку идеологију. Научни радови апсурдно су налазили социјалистичке корене класичних облигационих института, а нарочито су истицане предности у односу на капиталистичко право. Западни аутори нису раздвајали право Источног блока и самоуправни социјализам у Југославији, иако је домаће право имало оригинална решења. Напуштањем социјалистичког друштвеног и политичког уређења, уследило је законодавно, судско и академско „лечење“ од социјалистичких калема. Транзиција деведесетих одбацила је социјалистичко рухо након вишедеценијског украјања и управо те промене показују шта је у облигационом праву било социјалистичко.

Кључне речи: Социјалистички морал. – Право располагања. – Самоуправни споразум. – Уговори. – Облигације.

ПОРОДИЧНО ПРАВО У ДОБА СОЦИЈАЛИЗМА: ПОГЛЕД ИЗ ДАНАШЊЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Социјалистичко право редовно је у доба социјализма означавано у правној теорији као револуционарно. Притом, две су основне карактеристике за које се сматра да су га чиниле револуционарним и суштински различитим у односу према капитализму. С једне стране, то је укидање приватне својине на средствима за производњу и успостављање друштвене/државне својине на тим средствима; с друге стране, то је остварење учешћа радних људи, а посебно непосредних произвођача у управљању свим секторима друштвеног живота. Када је реч о породичном праву Југославије, у раздобљу од завршетка Другог светског рата до почетка дезинтеграције југословенске државе почетком деведесетих година 20. века, тај карактер револуционарности несумњив је у готово свим правним институцима када их упоредимо са изворима породичног права у претходном времену. Но, оно што је можда још интригантније из данашње перспективе људских права, јесте чињеница да су решења садржана у породичноправним прописима социјалистичке Југославије – на тлу те нестале, али не и заборављене државе – издржала не само темељну проверу времена, послуживши као основ и узор за многа законска решења сада важећих прописа у државама које су настале на простору некадашње заједничке државе, него су се показала и као истински авангардна у тадашњем свету; штавише, у многим случајевима су се могла квалификовати као напреднија и у односу на своје дотадашње узоре у великим европским грађанским кодификацијама. Стога је намера ауторке да у овом тексту прикаже неколико најмаркантнијих таквих правних начела социјалистичког породичног права, поредећи их како са решењима која су им претходила, тако и са онима која бисмо могли означити као модерна у савременом свету.

Кључне речи: *Породично право. – Социјалистичко законодавство. – Одвојеност цркве од државе. – Равноправност жена и мушкараца. – Равноправност брачне и ванбрачне деце.*

ПРАВО ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Чланак садржи преглед стања заштите интелектуалне својине почев од Краљевине Југославије у време избијања Другог светског рата, преко револуционарног преображаја ове правне гране у периоду државног административног социјализма ФНРЈ, до његове еволуције у условима самоуправљања, друштвене својине и тржишног начина привређивања. Истраживање је превасходно усмерено на она питања ауторског права, патентног права и права жига која су у функционалној вези са специфичностима политичког и економског уређења државе, као и са специфичностима њеног међународног положаја. Право жига, као идеолошки неутрално, претрпело је најмање промена у циљу прилагођавања вредностима социјалистичког друштва, док су ауторско право и патентно право имали турбулентну судбину у социјализму, посебно у његовој почетној фази. Иако се југословенски социјализам у коначници показао као неуспели историјски експеримент, нека искуства из законодавства и правне праксе тог времена остају споменик доброг разумевања појединих аспеката права интелектуалне својине у односима између држава различитог нивоа привредне развијености. Примера ради, отпор СФРЈ према међународној хармонизацији патентног права био је евидентна последица схватања да хармонизација води конзервацији а не преуређењу односа моћи између развијених и неразвијених земаља. Негативно искуство социјалистичке Југославије показало је да је немогуће обликовати функционално право интелектуалне својине изван контекста: а) тржишта и приватне својине и б) доминантних међународних политичких и трговинских односа. Тиме се може објаснити преображај југословенског социјалистичког права интелектуалне својине од тачке револуционарне негације буржоаског права до тачке на којој је оно престало да испољава квалитативне разлике у односу на ондашње право капиталистичких земаља западне Европе.

Кључне речи: *Интелектуална својина. – Југославија. – Социјализам. – Друштвена својина. – Тржиште.*

ПРИВРЕДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Ауторка се у реферату бави привредним организацијама социјалистичке Југославије. Дат је историјски преглед прописа који су уредили статусна питања тадашњих форми привредног организовања и издвојене су типичне и најважније форме током развоја њиховог регулисања. Ауторка пореди неколико најважнијих карактеристика савремених форми пословања – привредних друштава у тржишној привреди са тадашњим формама, како би се истражиле посебно важне особености привредног организовања тог доба. На првом месту, испитан је правни субјективитет најзначајнијих форми привредних организација и обим њихове правне и пословне способности. Затим је размотрено ко је одговарао за обавезе привредних организација из тог периода. Издвојене форме пореде се према околности постојања (или одсуства) правила о тзв. ограниченој одговорности. Најинтригантније питање представља околност ко је имао или вршио контролу над привредном организацијом у одређеном историјском периоду и на који начин. Одговор на ово питање треба тражити како у уређењу својинскоправних односа у тадашњим привредним организацијама, тако и према начину организовања њиховог управљања. Најзад, истакнуто учешће запослених кроз самоуправљање представљало је једну од изражених особености управљања и уопште организовања привредних организација тог доба, нарочито у периоду удруженог рада. Стога најзначајније место у истраживању има основна организација удруженог рада и њени статусни облици. Закључци рада указују да су особености организовања привредних организација социјалистичке Југославије биле највише истакнуте у оним питањима на која су непосредно утицали особени својинскоправни односи из тог периода. На другој страни, бројне су паралеле са одликама модерних форми пословања, нарочито у питањима правног субјективитета и одговорности за обавезе.

Кључне речи: *Привредна организација. – Предузеће. – Основна организација удруженог рада. – Ограничена одговорност. – Управљање.*

МЕЂУНАРОДНО ПРИВАТНО ПРАВО И АРБИТРАЖА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Социјалистичка Југославија није од претходнице наследила развијени систем међународног приватног права. Прве године социјалистичког режима представљале су потпуни дисконтинуитет са дотадашњим начином решавања спорова у привреди, како пред трговинским судовима, тако и пред арбитражама. Своје постојање, међутим, друга Југославија је завршила с веома модерном кодификацијом материје међународног приватног права, и као јурисдикција развијене арбитражне културе у којој је на федералном нивоу функционисала стална арбитражна институција високих стандарда и репутације. Напредак у оба случаја није дошао преко ноћи и последица је различитих фактора. Прва Југославија није унификовала значајан део свог приватног права, између осталог ни међународно приватно право, чије су норме остале расуте по посебним законима. У периоду након Првог светског рата посебне кодификације међународног приватног права биле су реткост. Прва Југославија је, вероватно главно питање међународног приватног права – питање сукоба закона – једнако третирали и у када је реч била о сукобу закона унутар правних подручја прве Југославије, а и када се радило о правом прекограничном сукобу закона Југославије и закона других држава. Ова ситуација трајала је и након ослобођења релативно дуго, кодификација је ишла логичним редом и по приоритетима. Доношењу закона којим се уређивало међународно приватно право се приступило темељно и коначни производ био је за своје време веома модеран, и за потребе нашег правног система остао адекватан све до данас. Већина од употребљених решења издржала је тест времена, а нека су и надживела краткотрајне и – могло би се рећи – помодне идеје европске унификације међународног приватног права. Данак идеологији плаћен је ипак у наслову закона, где је референца на „приватно право“ изостављена.

Кључне речи: *Међународно приватно право. – Арбитража. – Сукоб закона. – Сукоб надлежности. – Нејединствени правни поредак.*

РАДНО ПРАВО У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Од 1946. до 1948. године, југословенско радно право се развијало по угледу на совјетско законодавство, да би после сукоба политичког руководства Југославије с политиком СССР дошло до успостављања самоуправног политичког система. Самоуправљање је требало да омогући одбрану самобитности југословенског социјалистичког уређења у односу на владајући стаљинизам и водећу улогу СССР, али и изградњу новог имиџа државе који би био прихватљив за паду, будући да самоуправљање негира тоталитаризам и отвара могућност за развој демократије и тржишних односа. То је утицало и на изградњу југословенског радног законодавства *ab ovo*. Његове основне особености у односу на класично радно право огледале су се у разводњавању субординације, у непризнавању заштите радника као слабије стране за основни циљ радног права (што није искључивало сваки аспект заштитне функције ове гране права), те у чињеници да су аутономни акти радних заједница имали безмало једнак значај као закони. С друге стране, уставне промене водиле су све непосреднијем укључивању радника у управљање (синдикат, раднички савет, делегати, зборови, референдум), да би на крају, уставотворац, кроз концепцију друштвене самозаштите, учинио радника одговорним за заштиту самоуправних права. Развој самоуправљања сагледава се с ослонцем на легислативне „координате“. У оквиру њих прате се промене концепције радног односа и начела самоуправног радног права (слобода /и дужност/ рада; право на рад и на самоуправљање; ослобађање рада; расподела према раду; лична одговорност за лични рад). У светлу двојачке природе привреде (робно-новчана и планска компонента) и друштвене својине (која је имала јавноправну и имовинскоправну компоненту), трага се за одговором на питање због чега је у југословенском друштву, уместо државе, одумрло самоуправљање.

Кључне речи: *Самоуправљање. – Концепција радног односа. – Начела радног права. – Остваривање и заштита радних права.*

ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Правно уређење социјалне заштите у социјалистичкој Југославији истражено је на примеру највећег програма социјалне сигурности, пензијског осигурања и најмањег, новчане социјалне помоћи. У раду се анализира развој пензијског осигурања од првог послератног закона 1946. године, уз сагледавање промена везаних за појам обавезно осигураних лица, дужину старосне границе и стажа осигурања, начин одређивања висине пензије и изворе финансирања. Размотрен је и развој привилегија – за „тешке радове“, војску, полицију, учеснике НОБ-а, жртве фашистичког терора. У раду се показује да су реформе пензијског осигурања пратиле идеолошке и уставне промене. Развој правног уређења пензијског осигурања од 1945. до 1990. подељен је у три периода. Послератни период све до 1964., који карактеришу идеолошка и концептуална лутања са законским решењима која су пре свега усмерена на обезбеђење права радника, службеника и бораца НОБ-а. Зрели период је обележио закон из 1964. године, који уводи институте индексације и валоризације, али и решења која респектују одрживост система. Најзад, период након 1972. године одликују децентрализација, ширење базе осигураника, великодушна индексација и поједина друга решења која су назнака настанка дугорочних проблема у пензијском систему. У раду је фокус и на нормативном уређењу права на социјалну помоћ, од првих закона донетих средином 60-тих година. Истражене су законске промене критеријума за доделу права, износа помоћи, извора финансирања, али и концептуални оквир који се споро мењао у правцу прихватања сиромаштва као реалног друштвеног проблема. Истраживање оба програма укључује и анализу сличности и разлика у односу на друге социјалистичке земље. У раду су коришћени историјскоправни и нормативни метод, уз консултовање стручне литературе и нормативних извора.

Кључне речи: *Пензијско осигурање. – Социјална помоћ. – Социјална заштита. – Социјализам. – Југославија.*

ПРИВРЕДА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ: ПРАВНИ ОКВИР И АЛОКАЦИЈА РЕСУРСА

У раду се разматра привреда социјалистичке Југославије од 1945. до 1990. године, односно њено правно уређење и последице тог уређења по алокацију ресурса и ефикасност привреде у целини. На основу анализе кључних измена у релевантним правним прописима и државном уређењу, у раду су дефинисана четири периода развоја привреде социјалистичке Југославије – послератни период (1945–1953), социјалистичко самоуправљање (1953–1971), период политичке децентрализације (1971–1980) и кризни политички период (1980–1990). У сваком од наведених периода идентификована је тежња власти (ФНРЈ односно СФРЈ) да изменама кључних правних прописа, у одређеној мери, трансформише домаћу привреду из доминантно централизоване у тржишну. Међутим, у току тог процеса трансформације, југословенске власти су се суочавале са бројним идеолошким и економским баријерама (у току прва три наведена периода, идеолошке баријере су имале примарну улогу у односу на економске, док је у четвртном периоду било обрнуто). Те идеолошке и економске баријере омогућавале су делимично успостављање и функционисање тржишта финалних производа али не и тржишта производних фактора (радне снаге и капитала) на читавој територији социјалистичке Југославије. То је имало за последицу неодговарајућу алокацију ресурса и ниску ефикасност домаће привреде у целини, што је (у различитом интензитету) долазило до изражаја у сваком од наведених периода у току постојања социјалистичке Југославије. Без децентрализованог одлучивања учесника на тржишту, уз подстицаје које ствара слободно тржиште финалних производа и производних фактора, то јест без одговарајућих правних реформи које би то омогућиле, привреда социјалистичке Југославије није могла да постане конкурентна у међународним размерама, нити је иницијални привредни раст могао да буде одржив.

Кључне речи: Југославија. – Привреда. – Право. – Социјализам. – Самоуправљање.

ПРАВНЕ ОСНОВЕ ДЕЛОВАЊА ЦЕНТРАЛНЕ БАНКЕ,
МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ И ПОСЛОВАЊА
ФИНАНСИЈСКОГ СЕКТОРА
У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Анализом правних извора и историографске литературе аутор ће настојати да утврди правни оквир централног банкарства, монетарне политике и финансијског сектора у социјалистичкој Југославији од почетних мера на увођењу револуционарног политичког и економског система 1944/45. до дисолуције 1991/92. године. По могућности, указаће се на деловање правног оквира у реалном финансијском систему (поштовање регулативе) и оценити њена примењивост у датим друштвеним околностима. Хронолошки ток рада уједно је тематски јер су промене југословенског социјализма условиле знатне измене у организацији, структури и функционисању читавог финансијског система. Уобличени нормативном делатношћу званичних органа – скупштине, владе и централне банке, али и неформалне али моћне силе владајуће партије (КПЈ/СКЈ), финансијски систем и његове организације обележиле су три фазе историјског развоја које су у знатној мери корелирале са друштвено-економским променама карактеристичним за југословенски социјализам (југословенски експеримент). Током измена политичко-идеолошких и друштвено-економских токова централна банка (и њен систем), политика која усмерава новчане, кредитне и девизне односе и институције које спроводе финансијске услуге кретали су се од фазе централизације, укључујући подфазе послератне обнове и подржављења банака, концентрације и стварања јединствене банке, монобанк-а (1944/45–1954), преко фазе децентрализације, коју су карактерисали вишебанкарски систем, децентрализација у складу са изградњом комуналног система и појава пословних банака (1954–1965), до система социјалистичког тржишног банкарства, оличеног у реформама са елементима тржишта, изградњи сложеног система народних банака и његове кризе, као и почетак процеса претварања пословних банака у акционарска друштва (1965–1991/92).

Кључне речи: Социјалистичко право. – Југославија. – Централна банка. – Монетарна политика. – Финансијски сектор.

ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ПРИХОДНЕ СТРАНЕ ЈАВНИХ ФИНАНСИЈА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Порески систем социјалистичке Југославије пролазио је кроз неколико фаза развоја, које су биле условљене променом друштвено-економских односа и карактера власти. Врсте пореских облика, висина пореског оптерећења, учешће фискалних прихода у укупним приходима буџета били су опредељени циљевима пореске политике у различитим периодима. С обзиром на федералну организованост, посебан проблем постојао је у вези са уређивањем фискалних односа између савезне државе и федералних јединица, тј. начином на који је била вршена (вертикална) расподела јавних прихода. Државне функције су временом преношене са федерације на републике и аутономне покрајине, што је утицало на промене у приходној страни буџета Федерације и ужих друштвено-политичких заједница. Потребно да се постигне компромисно решење у координацији фискалних права Федерације и република/покрајина реализована је преко успостављања финансијских аранжмана, са циљем да се постигне политичка и финансијска равнотежа њихових односа као услов за оптималније вршење поверених функција. Током времена је дошло до све веће децентрализације у опорезивању и доношења пореских прописа на нивоу федералних јединица. Одређене разлике у висини пореских стопа и пореским олакшицама су разумљиве, али превелике разлике у опорезивању „претиле“ су да доведу до појаве 8 различитих пореских система. Отуда су успостављене основе пореског система и пореске политике како би се сачувало јединство и стабилност југословенског тржишта. Временом долази до фрагментације система јавних прихода; друштвене потребе су се финансирале порезима, а заједничке потребе доприносима. Средства за финансирање функција Федерације била су обезбеђена из њених изворних прихода, али и из доприноса република и покрајина, што је указивало на трансформацију југословенске федерације.

Кључне речи: *Јавни приходи. – Децентрализација. – Фискални федерализам. – Порези. – Доприноси.*

БУЏЕТСКО ПРАВО И ЊЕГОВА ФРАГМЕНТАЦИЈА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

У социјалистичкој Југославији буџет је имао неколико специфичности, од којих су га неке разликовале од буџета у демократским државама. На првом месту, власт суштински није била подељена на законодавну, извршну и судску, већ је била концентрисана у највишем органу КПЈ/СКЈ. Устав је принцип јединства власти формулисао у мимикријској фрази да је „Народна скупштина врховни орган државне власти“; најважније одлуке, међутим, доношене су у партијском врху. Буџет је формално усвајан у форми годишњег закона, али у Скупштини опозиције није било. Друго посебно обележје буџета последица је чињенице да је држава давала правац привредном животу и развоју путем општег привредног плана. Буџет је представљао финансијски израз петогодишњих привредних планова. Треће својство произлази из федералне организације Југославије; оно се, у различитим облицима, среће у већини сложених држава. У ФНРЈ/СФРЈ сваки ниво власти (Федерација, републике/покрајине и општине) имао је свој буџет. И док је мимикрија скупштинске улоге представљала трајно обележје буџетског права, друга два својства су се прилагођавала системским изменама. Планска привреда је временом употпуњавана тржишном, па је и буџет постепено губио доминантну улогу инструмента привредног плана. Државне функције су временом преносене са Федерације на републике и аутономне покрајине, па је отуда савезни буџет падао у сенку супцентралних. Процес буџетске децентрализације био је, међутим, праћен фрагментацијом система – у буџетима су тако остале само „класичне“ функције државе, док су тзв. друштвене делатности (од социјалног осигурања и заштите до здравства, просвете и науке), као и инфраструктурне инвестиције, пребачене у посебне механизме финансирања – СИЗ-ове. Тиме је фискална политика практично искључена из вођења макроекономске политике.

Кључне речи: Буџет. – Привредни план. – Децентрализација. – Фрагментација. – СИЗ.